ХС(Хак)
К73
140 а84(2Рос-6Х)6-5
КХ-9Х

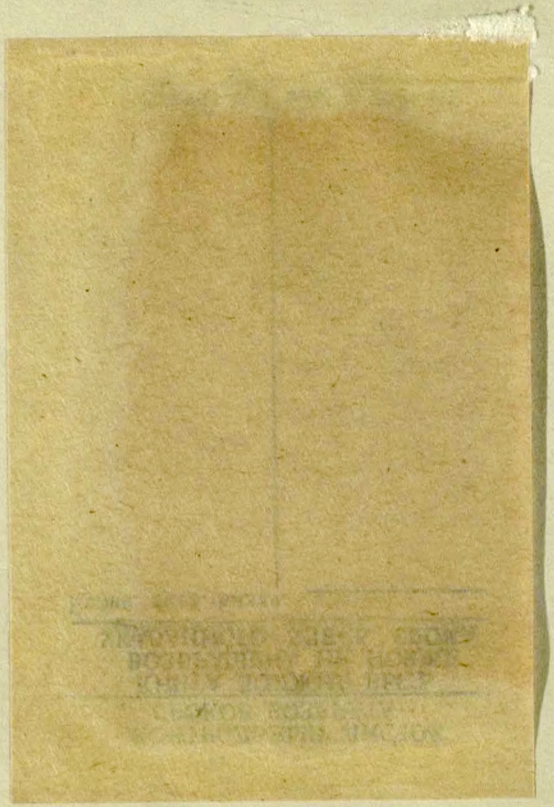
Иван Котюшев

СУҒ ХАЗЫНДА



40-741

АБАКАН—1956



84(2Рос-6Хк)6-5
Х(Х&К)
К73

Иван Котюшев

СУҒ ХАЗЫНДА

СТИХТАР

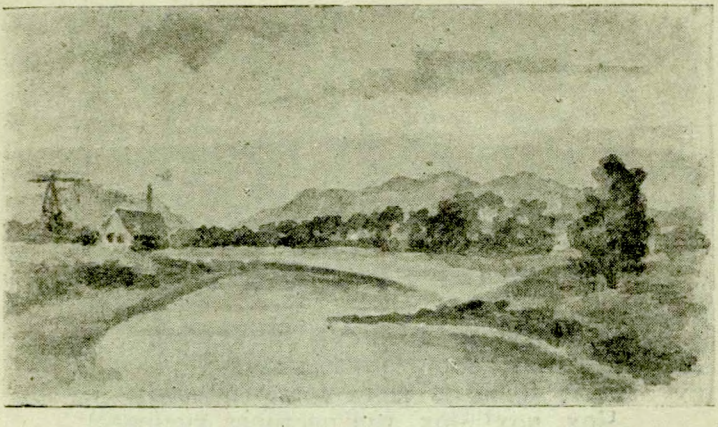


Хакасская областная
БИБЛИОТЕКА

РСФСР
Управление культуры
Хакасского облисполкома
ОБЛАСТНОЙ
ДОМ
НАРОДНОГО
ТВОРЧЕСТВА
№ 472
г. Абакан.

ХАКАСИЯДАҒЫ КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
АБАКАН—1956

Чахсы арах ол пол парған,
„Чахсы, кӳлӳк кізі полар“—тіп,
Чӳреененъ ол кізее хынған.
— Андағ полза, чарирчых чізе...
Адайларзар парам мин дее!
Алар мылтых чох полза, ізе,
Алып аларбын палты даа!
Талай салғахтарынынъ, тізенъ,
Тамчиичаа даа мин поларбын,
Тас чар ӳстӳнде чачырап тӳссем,
Тобырахха синъ парарбын!
— Чазып ӧлгенче, син пілерзінъ,
Чаалазып ӧлерге кирек.
Чаалап алғанны син көрбеезінъ,
Час палалар амғы көрер.
— Адынъ синінъ кем полча? Хайданъ?
Аннанъ ол чазырбин сӧлеен:
— Адым—Владимир, тігі, Суштанъ,
„Андағ кізібін...“,—ол тібеен.
Паза тапсабин, турыбызып,
Пір ідек, ӧртеен суур килген
Паза көмес халған ахчазын
Позына халғыспин пирген.
— Хайдағ даа чахсы кізі чӧрдір!
Хазых пол! Улуғ спасибо!
Хан-худайданъ даа чахсы чидер!
Хабазығ ундут полар ба?..
Алып-алып ікі холынанъ,
Хул уғаа тынъ ӧрін парған,
Харны тоспин чӧріп хачаннанъ,
Харызарын пілбин салған.
Чарылызар тус чит килгенде,
Чазығчы чыс сыххан хараан.
— Чахсох кізі полған пу чирде,—
Чир чапсыбас позы чапсаан.
Таныс нимес анъчы ар иде
Танъ чариинда көрін сыххан,
Танъ чариин ол ам чир ӳстӳнде
Тамызыбысхадағ полған.
Анынъ соонда кӳн сығып көйче
Ах көк тигірнінъ паарында...
Ам ол анъчыны кізі пілче
Аллығ чирнінъ прай саринда.



ЧАСХЫ ТУЗЫ

Май Советтер пӱгі, чазыларында,
Чазанып паза кӱлініп, ааллапча
Пай аал, кишлак, село, городтарында
Улуғ часкаданъар ӧтіг ырлапча.
Москвада вождьтарыбыс алғапчалар
Істеніс паза амыр ӱлӱкӱнін.
Тоғысчы, колхозник сабландырчалар
КПСС-ты—істенчі ӱгретчізін.
Олар амыр кӧк тигір алтында пӱӱн
Холларын пос тӱзірбин істенчелер,
Коммунизмге табырах чидер ӱчӱн,
Кӧп ГЭС, канал, талайлар пӱдірчелер.
Хырых тӧрт-пис, хырых тоғыс чылларда
Польша, Китайға... читкен чон часказы.
Ол страналарнынъ тигірі паарында
Чарых кӧйче пос чуртастынъ чылтызы.
Часхы тузы! Ол орайлатпин чидер
Прай даа кізі чуртапчатхан чирлерге!
Ол прай чир ӱстӱнде чырғал тӧрідер,
Уғаа даа чахсы полар кізілерге!

ЛЕНИН ХАКАСТАРНЫ ХАРАХ ЧАЗЫ ТАЛАЙДАНЪ СЫҒАР КИЛГЕН

(Кип-чоох)

Көп, көп чыллар ізігде, соохта, пораанда
Күргенніг, тағлығ чалбах ах чазыларда
Күренъ сырайлыг, хара пастыг кізілер,
Көп илег көріп, азыранып көсченънер.
Аарсып, тирлеп, тапханнары чыл ибіре
Ас аастарына кірбинчеткен читіре—
Арыда пылап аларға нимелерін
Адайлар абылапчатханнар прайларын.
Ханчы пай, күстерін салдап, күчүрлеченъ;
Хам „часхан үчүн“ (ӧдірген үчүн!) чіченъ;
„Худай“—абыс, ханъыртып, халғанын алчанъ;
Хан, албан үчүн алчанъ ниме чох, чыртчанъ.
Андағ улуғ чазыға сыдаалбин пір дее,
Ала харахтар ылғасханнар күннінъ дее.
Аннанъ-мыннанъ, чуллар чіли, ахлапчатхан
Ачыг час тӱбі чох талай пол парчатхан.
Тіріг халғаннар талайға кір парғаннар,
Тӱдүкпинібізіп, пурлуғып пастааннар,—
Тӧзіненъ ходырыл парған ағас чіли,
„Тадарлар“ хырыларға чӧрген арығли...
Харын даа, алып Ленин көр салған оларны!
Хызыл күн сығарып, чарыт сыххан чирні.
Хыянныг талайданъ тубан кӧдір сыххан,
Хазыр хара пулутха айландыр салған.
Анда чап-ыырчылар хуйға солынғаннар,
Анда ол пулутты көре соханънааннар...
Ана ол туста күгүрт тазылап халған...
Андар күгүрт тӱс парып, тастар уналған.

Ана ол хатығ кӱгӱрт анынанъ хада
Ачын ыырчыларны ӧдірген сах андох
Ананъ ах кӧк оор полып, соол пәрған талай,
Ананъ хакастар сығарылғаннар санъай.
Ибіре чирденъ хакастар чылыс турған.
Илбекті полғаны ла алғыстап турған.
Инъніне артыла тӱзіп, ос халғаннар.
Ирке олған пабаа чіли, охсанғаннар.
Чинъісчі тынъ туғансыраан хакастарға,
Чалбырап, уғаа чахсы полған оларға.
Чон аразындағы хырда турып алып,
Чітпес улуғ чоох чоохтаан хайхастығ алып.
— Хынчам,—теен ол,—харындас, пичелер,—часка,
Халых мал, астығ, пала-сӧлліг чуртирға.
Хубулар чазы, тағлар чирінъер полар,
Ханча пар ис-пайы сірерге пазылар.
Артых ӧрініснень кӱӱлепчеткен чазы,
Айыдысчатхан пӧзік тағларнынъ пазы.
Ах киіктіг тасхылданъ хазыр суун алчатхан
Ағын кӧк суғ атығып киліп ахчатхан.
Хаялығ тағ ағазы тӧбін тӱсчеткен,
Хойығ оттығ чазы, суғ сілігленчеткен.
Халын арығда хусхачахтар тапсааннар,
Хынған хоос порчолар чарых соғланғаннар.
Кӧк тигірдегі кӱн харағы кӱлінген,
Кӧгліг ааллар ӱстӱне кӧп-кӧні тенъен—
Кӧк, хызыл торғы ӧӧненъ порчоланчатхан,
Кӱмӱс сусталызынанъ палынънапчатхан.
Хайдағ-хайдағ ниме чох полған ам ибде!
Хынған ас-тамах алтын столнынъ ӱстӱнде!
Хайдағ хынзанъ, андағ кип-азахтар кӧрінген.
Халых маллар ойымнарда тарап чӧрген.
Аллығ хыраларда астар кӱӱлескеннер,
Аймах мунъар машиналар кӱзӱреннер...
Ана ол чирдегі хайхастығ рай полча!
Анда хакас чырғап-мӧтеп чуртапча!

ПАРТИЯҒА СӦС

Пӱӱн, партия, пістінъ улуғ чинъістерні кӧре,
Алындағы харғалған тустар сағысха кірчелер:
Карпат тағларынанъ ыраххы Камчаткаа теере
Аар пазығ алтында пурлухчатханнар чох кізілер.
Кізілер пизіктенъ хомдаа теере час тӧкченънер.
Аалданъ өзӧгіс, ағырығ паза ӧлім парбачанъ.
Россияда орыс, чуваш, мордва, татариннер
Паза Сибирьде хакастар, отта чіли, чазычанъ...
Че син, партия, чазығлығ чуртастынъ уязын
Гали сабарға хулларны кӧдіргезінъ Октябрьда,
Тӱбі чох чобағ паза сині чох харах чазын
Кӧм саларына читіргезінъ анынъ унағында.
Син азах пазылбаан чолча, пурғуннар тобыра,
Часка пӧзігінзер апарчазынъ амды чоннарны.
Олар наа чуртастанъар ырласча янъыландыра,
Чыл сай тынънанъ тынъ сынапчалар чурт тадиин—
чырғалны.
Партия! Хайхастығ Лениннінъ сын партиязы!
Тооза чоннар саға, тӧріткен ічее чіли, хынча!
Ана оларнынъ пӱӱнгізі паза танъдағызы
Синінъ сағызынъ, махачынъ сылтаанда ла пар полча!

ЫНАҒДАНЪАР САРЫН

Ағын суғлар талайзар таласчатхан чіли,
Аймах чоннар орыс чонзар таласчалар,
Кічіг харындас улуғ харындаста чіли,
Чöленіс, полызығ паза чöп таапчалар.
Ол пір мунъ тоғыс чӱс он читіде полысхан
Хатығ пазығны санъай хыя тастирға
Паза чарых оттар сузынанъ хығыр сыххан
Часка ыраанзар улуғ хаали парарға.
Хакас, бурят, хырғыс паза тувинецтерге
Иб орнына тура идерін көзіткен,
Аймах-пасха піліс пöзиненъ тирінерге,
Пос культуразын пӱдірерге ӱгреткен.
„Сын нанчы хызығда пілілче", – орта тілген.
Олар орыста пілгеннер сын нанчыны.
Ол оларны, урылған чіли, піріктірген.
Отта, суғда чарчанъ кӱс чоғыл ынағны!
Ол илбек ынағданъар улуғ сарын полча,
Чӱрек сöстеріненъ пазылған сарын ол.
Ол сарынны прай чоннар майыхпин сарнапча,
Сарнап майыхпас сонъы даа чоннар—наа тӧл!

ХАЗЫНЪ

Көгер турған арығнынъ тастында
Пөзік ах хазынъ сіліглен турча,
Тан хос сабахтығ салааларында
Көк пӱрлерін ойни хыймыратча.
Ніскечек пастары сала эліп,
Сөөт паза ос турчадыр кистінде.
Чир алтынанъ хорли сыға салып,
Хара суучах ахча ос төзінде.
Ол хазынъ, ағастарны изертіп,
Апарчатхан осхас көгліг чирзер,
Ыраххы тағ алтында көгеріп,
Кӱн хараана сағыл турған көлзер.
Сағам тӱзібіссін хар пораан даа,
Кӱгӱрттіг дее пурғун учух парзын,
Ах хазынъ тур халар хайди даа,
Саайданъ осхыр халар ол нанчызын.
Ол чахсы хылыхтығ төреенінеиъ,
Харағы чазын даа төкпес ідөк.
Ана анынъ істі-чӱрее, тізенъ,
Орыс істі-чуреене уғаа төй.

ТӦРЕЕН ЧИРІМ

Төреен чирім! Ічеҷеем! Хынчам саға!
Мині Америкада сағыс салдапча.
Көк чазы, тағ, суғлар пасхалар маға,
Ағас, от, чахаях, чир пасха чыстанча.
Ана анда, ӱр нимес тее полчадып,
Тынарға тарғынах паза чарых таа ас;
Кӱлініс, көгліг хатхаа көнік парып,
Östec, сыытхя пір дее сыдап полбас осхас.
Аннанъ учуғыбызарҷых ханаттығ!
Мин пазох істімде сағынғабын анда:
„СССР“ сӧс пазыл парған флагтығ
Чирденъ аарлығ ниме чоғыл кӱн алтында!
Границадағы столбаны көр салып,
Ханнығ чӱреем тохтаан чіли пол халадыр;
Ким хазына чапчанъ арах чит парып,
Нанҷыларнанъ чоохтазарға хыныладыр.
Хынчам колхоз часказы ырлапчатхан
Таиға, тағлар, чазыларнанъ көрізерге;
Хакасияны прай хубулдырчатхан
Садтар, арығлар сыбыразын истерге...
Аллығ көксімде сӧс табылбин халҷых
Хандыра сӧлирге илбек хынызымны,
Че істеністе көп сӧстерденъ артых
Инъ улуғ киректенъ көзідербін аны!

2. и. к

ОНЪНО

Чазыда, Онъно, хасхайыбыза,
Таглар ханы чіли, турчазынъ,
Хосхар айда пазынъда хар чатса,
Ах платтыг сіліг хыс осхассынъ.
Чоғар сых парған сас сосхə чіли,
Хаянъ көрін турча ўстўнъде,
Чул хазында обоз хонған чіли.
Пулуттар хончалар көксінъде.
Чайғыда саға ааллап чөрчеемні
Мин хачан даа ундут полбаспын,—
Өріниске талбыраан чўреемні,
Хусты чіли, тут полбачанъмын!
Анда истілченъ чирім табызы:
Ол—өөрліг чылғы кістескені,
Ол—харачхай ыры, хас хысхызы,
Ол—тракторлар кўзўрескені...
Син мині удаа хығыр парчанъзынъ.
Ой, минінъ туған, Онъно таачаам!
Ой, хынчанъ таачаам! Минінъ тынымзынъ!
Мин саға, хысха чіли, хынчам!
Хайди азырылчанъ хынчанъ хыстанъ?
Синненъ хайди азырыларзынъ?
Мин азырыл полбаспын, сыннанъ,
Син—Улуғ Ұраа-оҳумынъ пардизынъ!

РСФСР
Управление культуры
Хакасского облисполкома
ОБЛАСТНОЙ
ДОМ
НАРОДНОГО
ТВОРЧЕСТВА
"" 196
№ 172
Хакасская областная
БИБЛИОТЕКА

ҮҮС

Ханадын чаза тутхан хуу чіли,
Ағар турчазынъ, совхоз Үүзі.
Көп мунъ мал тарапча тағлар паарли,
Хыраларда турча мир азы.
Турналар чөрченъ эн ах чазыда
Сині кізілер өскіргеннер,
Мал чөрченъ чирде паза хырада
Саблығ геройларынъ төреннер.
Ноо нимедір ол пазынънасчатхан?
Хайдағ-андағ ол оттығ талай—көл?
Ноо-ноо чирде чарых сағылчатхан
Синінъ хайхастығ оттарынъ ол!
Ол часхыда арығда соғланчанъ
Сіліг хызыл порчолар нимес,
Сырлалчадыр чарых хызыл сырнанъ
Наа тура хыры, ізік, кірлес.
Улицаларынъда, чоғар сығып,
Көгерче тирек паза хазынъ.
Чир таныча чох пола чазынып,
Үлүкүнні удурлапчазынъ!

КЎСКЎ

Хысхы кўн хараа сіреееге одыр сыхты,
Ханаттығ чил, учуғып, улуп халча,
Хойығ арығда харға, сәасхан на халды,
Хара тал узирға чалаастан турча.
Пилтірліг көлненъ азых ах чазы чіли,
Пўгіл киліп сабызып, тудысчалар;
Пўўрлерге сўрдір париған кииктер чіли,
Пулуттар тағзар иде ойласчалар.
Хазынънар аразында хол тенъмин халған
Хусхачах чистее сурландыра көрче,
Хорбы тобыр килген наннарда ӧс парған
Хазыр ипсек хол тырбахтирға итче.
Сыбылығ тағнынъ алтындағы хуу састанъ
Сас хастар хыстаға кӧдірілчелер,
Сыххан ах тўдўн чіли турыбыспинанъ,
Суура парар чолларына кірчелер.
Чахсох таа хоостар полчанъ кўскў дее туста!
Че инъ артых хыралардағы хоостар:
Чир талал парған паза наа ас анъмарда...
Чахсы тоғын парған колхозник устар!

ПАСТАҒЫ КҮГҮРТ

Хара пулут туу тулғабысты
Күнөрткі чарых күнні тигірде,
Иирдегідег харасхы полыбысты
Хубанъхай көк чазынынъ істінде.
От аразына кірглебізіп,
Аймах хусхачахтар чазынчалар,
Ікі азахха турыбызып,
Өркелер ибіре чыхласчалар.
Хадарчы ыдырбан хыринда
Тиренъ өзензер сүрче хойларын,
Анда, ағастар аразында,
Сағир суғлығ нанъмырнынъ иртерін.
Кинетін архы аал үстүнде
От көп игірле ле сағыл халды...
Анынъ соон алдырох көк кииде
Хатығ күгүрт тынъ тазылап халды.
Хара хус, аннанъ чочып парып,
Хаяданъ көдірілді сах олох;
Ханадын чазып, төбін полып,
Күргеен үстүнде хон салды пазох.
Нанъмыр тамчыхтары атылча,
Тулғал турыбысты тигір хоолы.
Чирде суғ көбіктеліп ахча,
Чул пола чадыбысты таг чолы.
Хайдағ хыныгдыр! Пүүлгі чылда
Пастағы хынығ күгүрт тапсапча.
Істеніс чайғызынынъ анда
Чиде салғанын ол хабарлапча.

ХАРА СУҒ[1]

Хара суғ, чалбах Хара көлнінъ
Ирке хызычаа син полчазынъ.
Хынчанъ чачанъ паарсах Ах Ӱӱстінъ
Хойнына кире ойлапчазынъ.
Азых чөрчеткен мойнычаанъда
Аарлығ мончых сығдырап чөрче,
Айлығ хараада, күн чариинда
Хынған өнъненъ сусталып көйче.
Син—аллығ чазынынъ сілиизінъ,
Көглеп, чазанчазынъ часхыда,
Сарығ порчолар көйгісчезінъ
Көк торғы платтығ пазынъда.
Ізіг күнніг чайғы чит килзе,
Палыхчынанъ ынағзар уғаа,
Хармах ала пуға тут килзе,
Өрініп, хатхырчазынъ ағаа.
Син чахсы суунънанъ сабланчазынъ,
Сині Москвада адапчалар:
Совхоз малын син суғарчазынъ,
Синіненъ сыхталча хыралар!

---

[1] Шира районындағы чул ады.

ИРТЕН ПҮКТЕ

Чайғы танъы чағдабинанъ чағдапча,
Ағар сыхты іскер тигір паары.
Пүк хусхачахтары ам даа узупча,
Табыс чох турча пүк ағастары.
Арығда хуруғ салаалар сынғаны,
Аттар күзүреені истіл халча,
Пірееде истілчедір санъ хоолааны;
Ананъ чылғы, пырғырып, чіт парча.
Чул хазындағы талларны арали
Палаткалар көрініс сыхчалар,
Улуғ анъмарлар турғлапчатхан чіли,
Илееде кизектер харалчалар.
Пір палатка алнында түдүн сыхча.
Кізілер читче хазынъ хырина:
Пастағы нанны пастап, тадырапча
Позы чөрченъ от сапчанъ машина.
Салымныг көк отта чатча анъ ізі,
Ах тубаннар турча сас үстүнде.
Анда истілче хуу өртек табызы.
Өртектер иртіпче көлзер иде.
Анда, танъ чарии хызартчатхан суғда,
Сөөк сырайлыг ай танға күлін тур.
Чылтыстар амды усхлап, ай алтында
Чалғыс чылтыс харағын тыплат тур.
Мин чазыда алай ба пүкте хонып,
Ирте турып, тоғынарға хынчам,
„Иртечі кізі ікі часкалыг“ тіп,
Апсахтарнынъ чоогын онъарылчам!

ЫРАХ ЧОЛ

Іче-паба чабал аттығ көзіп чөрченъ
Аллығ чазыда, халын тайғада
Алып кўзіненъ тимір чол пўдірілче
Ізігде, соохта паза пурғунда.
Анда экскаваторлар кўзўресчелер,
Хазылча чирнінъ хум, сай тастары,
Анънарны хуйдырып, анъдарыл тўсчелер
Хас тайғанынъ пурунғы ағастары.
Кўгўрт тазылатчатхан тарнынъ кўзіне
Чара чачырасча хая, тағлар,
Тоғыр ахчатхан көк суғларны кизіре
Хаалабысчалар молат тахталар.
Станция станциянынъ соонанъ тöстелче
Чазы, ойымда, тайға істінде.
Столбалар тур халча, эмектер кўўлесче,
Харачхайлар чыылча эмектерде.
Абакан Акмолинскке хол тудар танъда.
Ол чолны ырах чол тир полған на:
Ол чолча поездтерненъ көп ис-пай тарта,
Чидербістер коммунизм тузына!

ТАҒ ХАРАҒАДЫ

Ирте май танъы чарирынанъох,
Оол өртектеп парча көлзер иде.
Ол андар читче күн алнынанъох,
Өртектер чүсче хамыстығ көлде.
Пеер, тағ идегі хая хыринда,
Тағ харағады ыдырбаны тур,
Көк пүрічектері аразында
Сіліг порчочахтары чазын тур.
Ол кинетін сағын салған анда
Аны наа чир—аалзар апарарға,
Наа туразы көзенее алтында—
Хоос палисадникте одыртарға.
Анынъ, пүүл той идер трактористінъ,
Олғаннары ана андар чөрер:
„Эй, ічем! Мына чистеебіс пістінъ!“
Іче азых көзенектенъ көрер ..
Өртек атарын ундудып, Самыс
Ол аарлығ ыдырбанны ходырған.
Колхоз аалынынъ көгіне хыныс
Өртек атарынанъ күстіг полған!

СОВХОЗ ТИРЕКТЕРІ

Чалғыс таа ыдырбан көрінмеченъ чазыда
Ағын суғзар парча тирек хорбылары,
Кічичек пүрічектіг салаачахтарында
Одыр салчалар чазы хусхачахтары.
Мин, ырах нимес чылларнынъ алнынзар парып,
Көрчем: анда пөзік тиректер сууласча;
Анда, кізінінъ харағы одын ойнадып,
Хыри-пазы чох ас—арыс, пуғдай турча.
Мына илбек істеніс нимізін ор чөрче
Усха изерлет салған электрокомбайн,
Ойлас турған машиналарға ол ур чөрче
Совхоз хубулдырған хырларнынъ пайын.
Мында ам чир ыырчызы—хуруғ чил ээ полбас,
Советскай кізі ээ пол турар хачан даа.
Тиректіг арығ чилге чир сығын пылатпас,
Чилге тоғыр турар күнөрте, хараа даа.
Чайғыда тағ паарли машиналығ париған
Кізілер „көр, совхоз тиректері!“ тирлер,
Оларда көксіне Алтын Чылтыс хазанған
Ағас өскірченънінъ омазын көрерлер!

СЫМНАР

Алтын ызырғалар суғынчатхан
Хазынънар—көскен арығ турча.
Ол арығны хасти толғалчатхан
Наа төреен чулычах ырлапча.
Кинетін анынъ оттығ хазынанъ
Тапсап учуғыбысхан сымнар.
Ағастар оларны хас тайғаданъ
Чуртирға хығырып алғаннар!

ВОЛГА ДОНЗАР КИЛІБІСКЕН

Аяс чайғы кӱнде, кӱнӧрте
Волга Донзар килібіскен.
—...Хаҷан тоғастыбыс! Кӧг пісте!—
Ол ағаа кӱлінібіскен.
— Пазым хырал парғанҷа, Волгам,—
Чоохтапча Дон Волгаа амды,—
Мин сині сағып полбинчатхам.
Пӱӱн, пиче, сағызым толды.
— Тискер Ергеней[1] позытпаҷанъ,—
Чоохтапча Волгазы Донға,—
Чалғыс таа кізі табылбаҷанъ
Аны тӧдір одыртарға...
— Я, пис чыллыг ла солдаттары
Аны тӧдір одыртчыхтар!
Волгананъ Дон—орыс суғлары
Ана іди чоохтасчыхтар.

---

[1] Тағ.

КЎЎЛЕ, ТАЛАЙ!

Советскай кізі наа талай пўдір салған,
Дон чазызында кўўлесче салғахтар,
Анда кўннінъ кўмўс сузы урыл парған,
Хысхыр киліп учухча ах хайлахтар.

Ыр хозымы:

Кўўле, талай! Кўўле, талай!
Прай чирнінъ ўстў иссін!
Кўўле, талай! Кўўле, талай!
Көп чўректер өрінзін!

Пис талайзартын кўн сай суднолар чўсче,
Чоллар пірікче Цимлянскай талайда.
Көп ағас, тимір, ас, тас көмір иртіпче,
Москвич, ереванец тоғасча чолда.

Ыр хозымы:

ГЭС чарых пирче город, станицаларға,
Көп мунъар моторға илбек кўс кирче.
Колхозник суғ ізірчедір хыраларға,
Тірілген чир хынған өнъненъ өнъзіпче.

Ыр хозымы:

АЛТЫН

Мині тынағ кӱн тайғада ал чӧрче.
Кӱгӱрт анъдарған сыбы урунча.
Ананъ ады чох чулычах сых килче.
Пірееде сыиннар, кииктер ойласча.
Мына ағазы кизілген ачыхта
Көзӧліг чоон тӧкпестер турчалар,
Кизілген чирлері көрін турғанда,
Арығ алтын чіли, хызарчалар.
Мин сағынчам: „Тӧкпес чутта чызыпча,
Ізіг кӱнде, тізенъ, хурупча ла...
Ам ана аннанъ аларға чарапча
Им—чыстығ скипидар, хойығ смола".
Алтын! Мин хынчам тайға колхозынынъ
Смола заводы пӱдіреріне,
Улуғ планнынъ ол кічіг чардығынынъ
Артых толарына чидеріне!

ТАЛ ТАҒ ЎСТЎНДЕ

Хайди пеер сых килгезінъ зе син, тал?
Чил сыҕарҕан ма? Хайдаҕ манъат!
Кӧрдек, синінъ алтынъда—алтын хаал,
Тоо, ит пурун паза хызылҕат.
Син мында кӧрчезінъ: кӯске кілеп
Киледірген хызыл тӯлгӯні,
Ыдырбаннарны ээ тибіретклеп,
Абыдылҕан торҕаяхтарны.
Пӯӯл, тізенъ, пу таҕлар аразында
Совхоз кошаразын кӧрерзінъ,
Кӧк от тобыр килген часхы туста
Туҕан хой майлаанын истерзінъ.
Син айнанъ пурнада тоҕазарзынъ,
Ананъ кошаразар килер ол.
Адайлар пӯӯр сис салып улусса,
Андар кӧрер хадарчы хыс, оол.
Тігіне, кӧр, хаялар алтында
Тас кӧп пилетел парҕан чатча,
Орныҕарҕа чыланъ от хыринда
Пӯдірігчілерні сағыпча.
Чох, мин, тал, синінъ пу таҕ ӯстӯнде
Турчатханынъны танънабинчам.
Мин чил ле тӯсченъ эн наа чирлерде
Чурт пӯдірілгенін танънапчам!

ТІРІГ ХУЛҒА

Аймах пасха порчолар кӧк чазыда
Пӧзік тағлар ибіре турғлапча,
Кӧлзертін килчеткен чулны чолында
Хара суғ кӧгли хучахти парча.
Ах хазынънар аразында читонча
Ах чохыр пызолар тарапчалар.
Танъ чарып килген тустанъ кӳн хонғанча,
Суғ ізіп, чахсы оттап тосчалар.
Пызолар кӳнненъ кӳнге сіліғленче,
Картинаданъ тӳс килгеннер осхас.
Оларны сиргек чахсы хадар чӧрче
Кӧк торғы платтығ хыс пастуғас.
Сарығ сек хуйдырып, хузурухтары
Кӧк кииде пір тиксі чилбенънесче,
Кинетін чазы, олығлар постары,
Хыймырабысхан чіли, пілдірче.
Уғаа хойығ хайхастығ тіріг хулға!
Мал ӧскірченъні ол ӧріндір тур,
Манъат урожай киреріне холға
Чир ікінчілетпин ізендір тур!

ХАСТАР ӧӧРЛЕРІ

Ирткен кӳскӳде тынаға сығып,
Мин Асхыс тағларынзар чӧргем.
Пір кӳн иирде аал тастынзар парып,
Уғаа танънастығ ниме кӧргем.
Кӳн сузы теепчеткен тағ хыринда
Часхыдағы кӧртіктер чатча,
Пір чирде, оларнынъ аразында,
Хар суу кӳнге чылтынънап ахча...
Аннанъ аар чыланъ оттар сарғалча,
Паза кӧгерче тӧрт харағай,
Чоғар, пулудах чіли, хызарча
Ирте сых килген чарии чох ай.
Кӧрзе, чазыдағы терпек кӧлде
Хас ӧӧрлері чӧрген полтырлар!
Хайдағ кӧп хус! Аалданъ тастых чирде,
Кӧртіктер чіли, ағарчалар.
Мин кірчем кӧлзер парчатхан чолға.
Мин пілбинчем кемнінъ хустары.
... Хус кӧрченъ ипчі сӧлепче маға:
— Пу пірікқен колхоз хастары!

ИРТЕНГІ ТУБАННАР

Мин иртен нымырттар арали ахчатхан
Чул хазындағы чайлағда чöргем.
Ананъ машинананъ інек саап тоосчатхан
Чиит хыс, ипчілер хырина килгем.
Анда кўнге сўрдір сығып, ах тубаннар
Пахханнар тағлар ўстўнзер иде,
Оларнынъ алтылары сіліг чарааннар,
Хайхастығ чарых тур салған чирде.
Андар иде кöрчебістер піс прайзыбыс.
Мин сöлепчем оларға:—Пичелер!
Танъда хонған чирденъ симментал малыбыс,
Пу тубаннар чілп, кöдірілер!

ПІС ААЛЗАР ПАРЧАБЫС

Автобусха, поездке одырып,
Піс аалзар парчабыстар амды,
Көзенектер өтіре көгеріп,
Тағ, чазылар удур ойлады.
Колхоз, совхоз паза МТС-тарда
Партия чахиин толдырарбыс,
Хазыр істеніс хабызында
Чалтырама чинъіс аларбыс!

Ыр хозымы:

Партия хығырча
Аалзар парарға, аалзар парарға.
Партия чахыпча
Чинъіс аларға, чинъіс аларға.

Арығ осхас парбах астар кўўлир
Хыри-пазы чох хыраларда,
Халын өөрліг маллар оттап тарир
Пўрліг оттығ хадарығларда.
Пай совхоз паза колхозтарыбыс
Уламох пайығлап парарлар,
Пістінъ аймах-пасха чоннарыбыс
Уғаа даа тынъ чырғап чуртирлар.

Ыр хозымы:

Партия чоннанъар
Сағысырапча, сағысырапча;
Тынъ чырғадарданъар
Орта чоохтапча, орта чоохтапча.

ЧАЗЫЛАР УЛУҒ ПИҸЕЗІ

Хакас чазылары улуғ пиҷезі,
Сіліг Уйбат, сіліг Уйбат, син полчазынъ,
Ӱстӱнсарых, алтынсарых—пір тиксі
Улиинъ, чалбаанънанъ хаҷаннанъ сабланчазынъ.
Хайлах хус, сині чадап тобыра ла,
Тапси тӱзе одыр саладыр ӱстӱнъде;
Хара, ах кӧк паза ах пулуттар ла
Хонмин иртіп парчалар кӧк Кимзер иде.
Халын хыртылығ наа чирінъ талалып,
Ағбан суғ аллығ хыраларзар ах килче.
Тағлығ Кавказ садтары порчоланып,
Алтын пуғдай айға сустала кӱӱлепче...
Көп тағ, суғлар пастыра ырах чирденъ
Хараа, кӱнӧрте ойласчалар поездтер,
Комбайн, трактор, ӧзімнер азиин көптенъ
Ағылған ӱстӱне ағылчалар піссер.
Кем іди, Уйбат чазызы, итчедір?
Көп комбайн, көп тракторларны чи кем ысча?
Партия ысча, ол іди итчедір.
Пістінъ чонны чырғап чуртадарға хынча!

ПАСТАҒЫ АС

Наа чирде сыххан пуғдай арали
Ноған кибістег чол мині апарча.
Ар-чолға тоғыр, хадағчы чіли,
Хазартып салған тӱс столбачах тӱрча.
Пазахтар чоғар пазырынчалар—
Пӧзік хамыс аразында осхаспын,
Пысхалах тонъастар чыстанчалар,
Мӗд осхас чыстығ киинең тын парирбын.
Андағ манъат асты танънаан чіли,
Кӱнӧрткі чайғы кӱн аны анъдып тур,
Аны чоохтирға манъзыраан чіли,
Ах кӧк пулудахтар чӱгӱрісклеп тур.
Аар тонъаснанъ урыла пыс парған
Пастағы асты орарға тузында
Совхоз бригадазы прай пир салған,
Істеніс кӱӱлезін исчем хырада!

КОЛХОЗ ТАЛАЙЫ

Чир ээлері часхыда наа онъдайнанъ
Хыразар ағысчалар көк суғны,
Анынъ хайнап ахчатхан хазыр суунанъ
Сых тартырчалар хуруғ чазыны.
Ол суғ төрітті часка хырых чулын—
Ӱр нимеске иткен кооптар олар.
Хыралар постарынынъ хыри-пазын,
Хара талай чіли, таппинчалар.
Чар чалым хаязы чіли, хырада.
Хара абаа төй чалғыс обаа тур.
Анда арығ танъ чарып килген туста
Аттар амыр сайби хысхырыс тур.
Пристань чіли, сіліглен турча культстан;
Туралар, анъмарлар паза ӱртӱн.
Хырыгдағы ағартхан хос тураданъ,
Пароходтанъ чіли, сыхча тӱдӱн.
Чайғыда чил тӱс сыхса, пөзік аснанъ
Кӱӱлеп-салап талай салғахтапча!
Кізіні тирлеткен улуғ тоғыснанъ
Пӱткен колхоз талайы ол полча!

ТАНЫХТЫҒ ЧАРЫХ

Кўскў харааларында город тастында
Арыҕ танъ чарии осхас чарых турча.
Ана ол ах чазыдағы улуҕ чолда
Фаралар чарығы чоҕар тасталча.
Ана андар öріне көріп, мин пілчем:
Элеваторзар ағылылча көп ас.
„ЗИС"-тар рульындағы кізілерні көрчем...
Чарых турча—ол ас килчедір, арҕыс!

НАНЪМЫР

Кӱгӱрт тамкызын тамызарға
Сии тартыбысты улуғ спичказын...
„Че, парчабыс! Чырт адынъ! Ойлазын!“—
Хысхырыбысты ол нанъмырға,
Нанъмыр, көк тағны азарынанъ,
Сын-позынанъ таға туу тур салды,
Чазы ӱстӱне соох суғ ур сыхты
Хайдар-хайдар улуғ лейкананъ.
Анда, ырах чирде, ас, от таа
Суулас киліп манъаттап чуунчалар:
„Чахсы полысхан нанъмыр, нанчылар,“—
Кӱскӱде ээ адир хайди даа.
Мында көк пуғдай, сула, көче,
Тынъ сухсап, „пеер кил!“ тіп хығырчалар.
Хығырыбохча от, ах порчолар.
Че ол, тізенъ, чӧпке килбинче.
... Машина тапты Кізі, Сағыс!
Ол хачан кирек полчатса, анда
Нанъмыр чағдыр турар хыраларда!
Тискер нанъмыр даа чох поларбыс!

ХАРА ЧИР ЧЫЗЫ

Ах танъ атханда, хара чир чыстанып,
Прай наа бороздалар харалысча.
Анда чылысхан хурт-хоостарны имдіп,
Тааннар тохти-тохти пастырысча.
... Күскү хараазы сөрөнненъ тын турча
Колхозтынъ ыраххы хыразында.
Уйғаа пастырған чулычах хорлапча
Ағас хыринда, үртүн алнында.
Чылтыстар нымхысчалар секунда сай,
Түсче чылтыстар чазы істіне.
Ах көк тигірде пүрнүкүн төреен ай
Алтын урча сызыр, чул үстүне.
Өзенненъ тракторлар күзүрес килир,
Абыдыл халчалар кізілері,
Уғаа улуғ аттығ алыптар чіли,
Көрін килчелер көлеткілері...
Сірер пілген ползар! Сағылбаан чирде
Совхоз трактористтері полғаннар!
Хончыхтынъ сонъ халчатханын искенде,
Полызығ пирерге чаратханнар!

АЛТЫН ЧУЛЫҤАХ

Мин, хулуннығ ах торығ пииге алтанып,
Тыттығ тағ чалғыс азах чолынча инчем,
Хоос оох сай тастарынынъ сыгдырасханын,
Хулун санъынынъ хоолаанын истіп килчем.
Мына тағ аразында, ағас тастында,
Көрін сыхты ам таныс нимес посёлок.
Хызылғаттынъ ыдырбаннары хыринда
Чол тоғыр чадыбысты алтын чулыҷах.
Тяпка тудын салған хыс пеер киліп одыр.
Мин адымны тохтатчам. Хыс тохтабохча.
— Хайдағ мындағ алтын чулыҷах полчанъдыр?
— Хайданъзар? Э, городтанъ... Хум... Алтын чуулча.
Хырдағ тастарзар көрдім:—Хайда чуупчалар?
— Мында,—ар айланған хыс,—тігіне, көр, тас.
Горняктар чи?—Чир алтында—шахтадалар.
—Спасибо, пиҷе. Мин...—Чох, турбас, харындас.
Мин инженерненъ тўскем шахта істінзер.
Чир ўстўндегідег чарых турча анда.
Молат рельстер, кўнге ле чіли, көйчелер.
Айдас моторлар кўзўресче лавада.
Марығласта Хызыл Знамя чаалап алған
Саблығ горняк—машинист ирен кўлінді.
— Тискер тус хайдадыр?—Пазох сонъ чат халған!
— Чох, ам холға кирілген тус!—Сын!—чөпсерді.
Улуғ хайхастар идерін хатаплача
Чахсы ус холларында тағ машиназы.
Природа чыған алтынны хазыплача.
Айнаанни айныплача улуғ хаалазы,—
Хум таарлапчатханнарзар пастыр сыға ла,
Чиит инженер, өрініп, чоохтапча маға.

— Че, че!..—Чапчанъ арах!—Паза көмес! Таарла!—
Алтыннығ хум урылча вагонахтарға.
... Алтын чулычах хараа, күнөрте ахча.
Маға амды онъарылыстыг: кізілер!
Смена смена соонанъ, чáс чіли, тоғынча,
Чул нимес, чырғал хара суун төрітчелер!

АХ ЧУЛНЫНЪ ЫРЫ

Ағас, тас арали тағданъ инчеткен
Ах чул ырлапча алыптарданъар,
Көп чыл пигін техникананъ чинъчеткен
Чиит стахановец оол, хыстарданъар,
Ол ырлапча комсомолец-горняктар,
Аарлыг металлнынъ ӱчӱн кӱрезіп,
Чир алтында ахчатхан суг осхастар,
Тағны сині чох инъдерчелер тіп.
Ол, ырлап, адапча кӱстіг ипчіні —
Анынъ сӧзін лебёдка истіпче:
Сарыг хум-тас таарлаан вагонетканы
Чоғар сығара ол тартып килче.
Ол ырлапча: хумны чулға анъдарып,
Чил тӱзірген Ах чуллар нимес пе!
Кӱрчекненъ тимір тӱпті кӱзӱредіп,
Тас ағысханнарын көргезер бе?!
Анынъ ӧтіг ӱнін чӧптіг хаапчалар
Хара Ӱӱс паза Ах Ӱӱс суғлар даа.
Ана ол манъат ырны тынънапчалар
Чазы, тайға, талай—прай страна даа!

ЧОЛ

Син айлығ хараа тыттар арали
„Победа“ істінде чайхал парчазынъ,
Ай көленген салааларын хыймыратхли
Сыға салып, анъдып халча ах хазынъ.
Син паразынъ сыннар аразына кире.
Анда оттар, кӱмӱс чіли, чайылча;
Анда чулычах ойлапча тағ индіре,
Көзенектер алтында ол чоохтапча;
Анда пӧзік тағ ӱстӱне чадап сығып,
Посёлоксар көр чададыр сіліг ай;
Анда ааллапча тасхыл хараазы сооғы;
Анда абалар чӧрче, ах киикненъ пай.
Анда кӱн сузы кірбес тӱн тайға полчанъ,
Ағастар көк тигірні тулғачанънар.
Халба, миске, нирліг чалғыс азах чолча
Суға инченънер кииктер паза сыннар.
Син пілерзінъ ме, піс пизікте чатханда,
Ол чолны салған Москва ысхан кізі,
Ол анда алтын таап, хакас тайғазында
Азылған рудник—алтын фабриказы?

ТАЙҒА ЯНЪЫЗЫ

Мин тайғада „Знаменитай“ тіп рудниктінъ
Ырааххы көгліг участогындабын,
Оймах ӱстӱндегі тыт хыринанъ пістінъ
Мониторщик иреннерзер көр турбын.
Турбаларға кірілген ағын тайға чулын
Соох суғ тӱзізі иде тӱзірчелер,
Алтынның тағнынъ чӱзер чыл чатхан пигін
Алып кӱстіг суғнанъ хазып, чинъчелер.
Чирні хазыра, тастарны сығдырада,
Ағыплачадыр часхы суғ осхас чул,
Наа чардынанъ пӱдір салған лотоктарда
Алтынны хумнанъ чар халыплача суғ.
Мында алында Иваницкий ээ полчанъ,
Чӱс хул тирненъ хасчанъ хатығ тас тағны,
Оларнынъ аразында хакастар полчанъ —
Чабак чалчызы, Тарчы парасханы.
Тігіне, чыған-чатхан чирлері чіли,
Хазылған чир—оох тастар ӱӱл чатчалар,
Оларнынъ ӱстӱнде, памятниктер чіли,
Кизек сыбы, хазынъастар турчалар.
Суғ кӱӱлееніне, тас сығдырасханына
Хаялығ тайға істі янъыланча,
Хакасиянынъ алтын чуғчанънарына
Халых чон хол саап турған осхас полча.

АХ ЎЎС ООЛҒЫ

Социалистическай Істеніcтінъ Геройы С. Я. Котюшевке чарытчам.

Ах Ўўс суғнынъ хазында төреен-өскен
Ах Ўўстінъ сын оолғы Котюшев оол.
Күстіг поларға—Ах Ўўс суун іскен,
Чапчанъ поларға—соохта тыыған ол.
Ол ас ўчўн улуғ күрес пастирға
Чир-суғнынъ хығыриин искен аалда,
Ананъ пастағы рядтарда парарға,
Чаачы чіли, сөс пирген чыылығда.
Чир чазырымын пілгенненъ тирініп,
Ол чаананъ природаны хыс сыххан,
Күс—пілізіне салдырып күрезіп,
Хазыр сас природаны чинъ салған.
Чайғы күннерде хабыс чазызында
Чинъіс имізі—пуғдай күўлепче,
Алтын осхас аар астар пазахтарда,
Андағ ас сыхчаан кізі пілбинче!
Нымахтағы хакас алып—чон күлии
Ах Ўўсте тур килген осхас пол тур,
Ол чаада хылыснанъ хабысчанъ чіли,
Хырада істенісненъ хабыс тур!

ТАЙҒА ЧИНЪІСЧІЗІ

Компартия, іче олғын чіли,
Аалданъ тайғазар сині ысхан.
Ол анда саға, сын чачаа чіли,
Істеніс тириин тудындырған.
Ол чахаан: анынъ пайын—ағазын
Хазыр хабыс—чааданъ аларға,
Россия чирінде социализм
Пӱдіриин чапчанъ апарарға.
Син істеніс чаазына парчанъзынъ
Хатығ соох паза хар пораанда,
Хараағa кире анъдар турчанъзынъ
Харағай, тыттарны олығда.
Пос чир-суғ сині дее сыйыхтаанох.
Сидіктер хыя тасталғаннар.
Син кис салған ағастар хачанох
Завод, городтар пол парғаннар.
Ам синінъ холынъда тынъ улуғ кӱс —
Электропилалар ырласча.
Тракторнанъ автокран, тізенъ, көп чӱс
Кізі паза ат орнын пасча...
Хайхастығ техниканынъ кӱзіне
Пілізінъ хатап істенчезінъ.
Пӱӱн коммунизм пӱдіріглеріне
Суғларча саллар индірчезінъ.
Ағас тоғысчызы—алып! Піліп,
Толдырчазынъ улуғ чахығны.
Сині, ис, тайға чинъісчізі тіп
Адапча айдас совет чоны!

ХАРАЧХАЙ

Хой хазаазы арғазындағы уяда
Харачхай палачахтары одырча,
Азых ізік чарыдылбаан харасхыда
Паарычахтары, тос чіли, ағарча.
Көп өрбекей паза сарысха тазыпча
Сөөк көллің[1] сассартын ине харачхай:
Хысхырысхан иркелерін азырапча
Харныларын тосхыра ол күннінъ сай.
Ханаттарын хатыра өскіріп алып,
Палаларын ӱгретче учуғарға:
Андох, ырах нимес ле сыбдырас парып,
Тыын салчалар көзенек, стеналарға...
Ананъ, тундрада хус базарында чіли,
Уғаа көп харачхайлар учухчалар,
Ханаттарын чаза тудып, ылачын чіли,
Хыйын полғлап хала, айлахтанчалар.
Көп олғаннығ іче! Харачхайға төйзінъ!
Ідөк маннапчазынъ олғаннарынъны.
Пір дее одырт чох, майылбин өскірчезінъ,
Чон аразына кирчезінъ оларны.

[1] Ніскечек, чул осхас көл.

АМЫР ХАРАА

Пулут хуҷаананъ чадап позып алғанда,
Амыр хараа айы кӱлінібісті,
Арығдағы чул тахтазынынъ хыринда
Одырған оолнанъ хыссар көрібісті.
Пӱрліг чулнынъ солбыраанына пастырып,
Оларнынъ чооғы көөлче ле истілче,
Чылығ сӧстерні чӱректерденъ сығарып,
Сағысты урчатханнары пілдірче.
Ам на килгеннер осхас, че ӱр полчых,
Учухчатхан на осхас полча час таа.
Ибге нанар хыныс пір дее чох полчых,
Читіре чоохталбаан ниме көп ам даа.
Мына тигір чарығында көрін турған
Наа хойығ аалзар иде пастырчалар,
Танъ чарир туста кӱмӱс салым тӱс парған
Порчо, оттарда істер хал парчалар.
Чиит тус, чиит тус, ундулбас чиит тус кӱннері!
Уйғу-чадын паза майылыс пілбес!
Тӱрче ле хыйыннап алып, пірдеелері
Иртен тоғыста аарсып-изеп чӧрбес!

УЧУХ ПАР, ПІЧІК!

Учух пар, пічік! Кӧр, саайланма!
Чир-суғ хазына чахсы чит.

Минінъ кӧнънім читкен оолаама
Сӧлеп пар, чӧбе, чолабит. 2 х.

Сӧлеп пар: тигір тӧзі ыраа
Сиргек харааһанъ тӱспезін,

Ағас, от сыбдыразын хараа
Ыырчы чылызынанъ пӧлзін. 2 х.

Піс амыр тоғынғлап поларбыс
Кӱргенніг аллығ чазыда,

Улуғ кӧк кӧллер турғызарбыс,
Ағас одыртарбыс анда. 2 х.

Сынап минінъ чахиим толдырза,
Ол хачан даа мини полар,

Сонъар армияданъ айланза,
Пабамнынъ ибінде табар! 2 х.

СУҒ ХАЗЫНДА КИМЕ ТУРЧА

Хойыҕ нымырттыҕ паза сөөттіг чар алтында
Көк суҕ тастанъ тасха саап кил ағыплача,
Күнөрте, иртен тубан аразында сайда
Пір ундул парған кимечек турыплача.
Кем андар, ниме идерге, хачан кискен ни?
Пірее ыраххы чирденъ килген анъчы ба?
Ананъ ол хайди іди ӱр айланминча ни?
Алай анынанъ пірее саай пол парды ба?
Аны колхозтынъ сосха көрчее—хыс ла пілче,
Сағаалбин, иир сай суҕ хастапча хызычах.
Хайди мынча ӱр ааллап чөрченъдір,—көглепче,—
Институтха айланар тус читті, оолах.
Алай ба мині тастабызып, пірее чирде
Минненъ сіліг хыс таап алдынъ полбас па за.
Пылтыр айлыҕ хараа, көк арыҕда чөргенде,
„Хачан даа тастабаспын“ тічіксінъ хай за.
Күн кірген чир хызарызында азырайған
Ағастар аразынанъ сыға салған оол.
— Ӱр сағыдынъ ма?.. Пӱкте аяс күннер полған,
Бригадада от тастаабын,—кис килчік ол.
Оол, охсанып, сөледі:—Пістінъ палаларға...
Көп, көп, көп арах ниме идерге кирек!
— Я, мин онъарылчам, кирек андаҕ поларға,—
Хыс күлінді ле, орнына чатчых чӱрек.
Хойыҕ нымырттыҕ паза сөөттіг чар алтында
Көк суҕ, тастанъ тасха саап, хайнабох ахча,
Озарых ӱр турған киме ам пу сарында
Хоос сайға сыҕара тартыл парған турча.

ЧАСКА ЎЧЎН

(поэма)

Часхы. Нымырхалар аалы алны.
Тибе осхас тас таҕ көрінче.
Ах Ўўс, таҕ алтынанъ сыҕып, аалны
Орҕахха төй пола ибірче.
Озарых, ол Ах Ўўстінъ хазында,
Кизек Иким аалы одырча.
Анынъ кистінде, азых чазыда,
„Пас-таҕ“ ниме-де анъдып турча.
Анынъ кистінде, тізенъ, таҕларох,
Аннанъ андар тасхыл көгерче.
Ырах чирде ибіре аалларох,
Кўнге көзенектер көйглепче.
Суҕнынъ ікі саринда ағастар,
Озарых чалбах тўс пўк чатча,
Анда турча хызыл хазынъ ағастар,
Сібіргі[1], от чіли, хызарча.
Таҕда, чазыда хар хайыл парҕан,
Хар сууна чуун салҕан ағас-тас.
Чир хуба малдаҕ: таҕлар турчатхан,
Чазы чатчатхан інек осхас.
Ах ат таҕда оттап чөрген чіли,
Өзенде ле көртік ағарча,
Салҕахталып, хой ойласхан чіли,
Хар суу хас индіре ойлапча.
Сорах таҕнынъ алтынзартын сыҕып,
Хас ўстўне улуг чол сыхча,
Суҕнанъ чарызып, пір айлан парып,
Аал аразында ол чат халча.

---

[1] Сібіргі итченъ хаалахтар.

Чар алтында, чортым полчанъ чирде,
Ікі кізі сал индір килче.
Чол хазында, обаалар тӧзінде,
Ах кӧк хой порчозы кӳлінче.
Алтынзарых, чол асхан тағ турох,
Ол, суға чидіп, тохти тӳсче.
Анынъ алтында узун хыр парох,
Анда улуғ сыырат көрінче.
Сыыратты ибіре, аразында
Хара хой, ӧскілер чӧрчелер,
Ікі тағ аразындағы чолда
Інектер чазыданъ килчелер.
Обаалар тузында, чар ӳстӳнде,
Пір аттығ ханъаа килче кӧӧлче.
Нымыртнанъ иткен пистер[1] тӳбінде
Апсах паза кирі хыс—чече.
Апсах—Нымырхалданъ, Тодок тіп,
Хызы—Ах-хыс, Иким аалынанъ.
Кӳн сығар алнындох тура чӧріп,
Килчеткеннер полған Парбустанъ.
Ол Парбус тіп чағын тиремнеде
Пір партизан отряды турған.
Ахтарнынъ хайдаларын искенде,
Тодок искір килерге парған.
Ах-хыстынъ кирее пар полып анда.
Тодокнанъ хада чӧр килиген.
Тодок кичее оларда полғанда,
Анынанъ хада киле кискен.
Тодок ахтарнынъ кичеегі-пӳӳнгі
Улуғ хынмас ыырчызы полған.
Позы „партизаннар разведчигі",
Ортын оолғы, тізенъ,—партизан.
Ағаа андағ разведчик поларға
Киліс парған чир илебесте.
Ол „сыйых" көп пирглеен хасхыларға,
Араласхан ханнығ кӳресте.
Полған на хабыста көп тын ӳзіп,
Хаарғаннарнынъ чанына читкен.
Пір хабыста сол холын чідіріп,
Тириин оолғына чахии пирген.
Тириин хыя саларға оой полбаан,

[1] Короб.

Хараа узуп полбин илеченъ.
„Чох, чох, пір дее ол хыя салылбаан,
Оолғым—ол минмін“ тіп ӱтертченъ.
Чабал Кулаков хасхы илееде
Ыырчызын тут полбин париған.
Пір хатап, аалға кіргеннерінде,
Ибде чох пол парып, ос халған.
— Пӱӱрні,—теен Ах-хыс,—ӧдір салзалар,
Мал амыр чӧредір тидірлер,
Ідӧк айналарны тоос салзалар,
Чонға амыр кӱннер чидерлер.
— Амды оларға—хахпан,—теен Тодок:—
Ойкаларға[1] хабар ыстылар;
Пулар паза тігілер хыстап, танъдох
Пӱӱрлерні чоо сапхлап аларлар.
— Тігіне, хайдағ чаланънардыр за?—
Ах-хыс кинетін тапсаан.—Кӧрдек...
— Хаарғаннар... Хасхылар ба хайдағ за.
— Ах чаян айнаа пирбезіндек!..
— Саға тенъмеске кирек... халарзынъ...
Хорыхпа, пір дее сӧс ысхынма.
Кӧр, тиремнезер кізі ызарзынъ...
Син мині онъарылчазынъ ма?
— Я... Чар алтына кире ойлабыс...,—
Ах-хыс ам Тодоксар айланған.—
Андағы оймахсар син кірібіс...
Піледірзінъ ни... суғ хас салған...
Аннанъ ала-тарта таап полбастар...
Соонънанъ чар алтына кірерлер...
Партизаннар пір дее чубанмастар,
Ол-пу полғанча, чит килерлер...
Тодок кизе тоғырлаан Ах-хысты:
— Чох, хортых нимеспін тизерге!
Хорых киліп ойласханыбысты
Ыырчаа чарабас кӧзідерге!
Ыырчыны хайди даа чинъер ӱчӱн,
Ӧл турарға кирек кемге дее!
Ӧл турарға аарлығ чинъіс ӱчӱн!
Ана андағ поларбын мин дее!
Аттынъ ахсын ыра-чара тартхлап,
Ахтар чӱгӱртклеп одырғаннар,

[1] Ойка—Тодоктынъ партизан оолғы.

Час хураганныг хойзар учуххлап
Килиген хустардаг полганнар.
Ханъаа хыринда чапчанъ хон тўсклеп,
Тирлеен аттарын тохтатхлааннар,
Харахтарын ам хыйырта корглеп,
Хылыстарын суура тартханнар.
— Э, большевигес но!..—теен Кулаков.—
Холга кирдінъ ме, адай?! Хаарган!..
Тохта!..
Пір хасхы, холын хуластап,
Аттынъ пазынзар саап, тохтатхан.
— Син адайзынъ! Тискінче!..—теен Тодок.—
Кўнні узурарга сагынмас...
Тігіне, кўн сагыл тур сах ідёк!
Кулаков аны узур полбас!
Кулаков, чирзер сегіре тўзіп,
Тодоктынъ аас-пурнынзар сапхан.
Тодок, „ма, ёдізінъ алып ал!“ тіп,
Кулаковты хайырып алган.
Пасхалары тўзірёк сегіріп,
Тодокты абылап сыхханнар,
Азах-холынанъ, састанъ хаап алып,
Ханъааданъ тўзіріп алганнар.
Чап адайлар чіли, абылазып,
Азахнанъ типсеп сох сыхханнар.
„Большевик хаарган! Пу кирек!“—тізіп,
Адайлар ханъыласчатханнар.
Тўрче согысты тохтадарга тіп,
Кулаков холын пулги тартхан.
— Онъарылдынъ ма?! Онъарылдым ті!
Сёле, хайдар пар килдінъ, хаарган?!
Хоптабох килдінъ ме? Сёле, сіле!
Партизаннар хайдалардыр ам?!
Синінъ оолгынъ андох па?! Че, сёле!
Ёдірбеспін, тіріг халгызам!..
Тодок, кип-кинетін тура салып,
Кулаковсар хорғыстыг корген,
Ахсы-пурны одылып, хан агып,
Сагалы прай ханга піделген.
— Амды мині чир-суун, сурчадырбын,
Садар тіп, анъ, сагынчазынъ ма?!
Ёлерденъ хорыхпаам, ёл халарбын,
Че мунъ кізі турар орныма!

Ол, Кулаковсар атылыбызып,
Ханныҕ хылысты хаба тартхан,
Онъ азаананъ тӧдір сазыбызып,
Кулаков хылызынанъ сапхан.
Ханныҕ хылызы мойнына кіріп,
Ханы пӱргӱр киліп ах сыххан...
Чирдегі ағасты хаба тӱзіп,
Алып аларға хынған полған,
Че айлахтан сыххан анынъ пазы...
Сарсых холынанъ ол таянған.
— Изен ползын Советтер ӱлгӱзі!..—
Янъы чая хысхырыбысхан.
Кулаков, хылызын чылтырадып,
Пазын инъніненъ азырыбысхан,
Ананъ сырайын, кӧксін унадып,
Тыданча иде сапхлабысхан.
Амды, тигілген тумзуғын чіли,
Хылызын отха чызыбысхан,
Ам даа час хан ізіп тоспаан чіли,
Хынына кӧӧлче суғыбысхан.
— Хайдар парды тізі хоосхазы?—
Кулаков анъ хылчанъни тӱскен.
Чир алтына кірді бе айназы?...
Кисклиргӧк кирек полған! Пілген...
— Ырах ит,—теен пір чоон хасхы,—сӱссін,
Чапчанъ парарға кирек мыннанъ...
Ол узун састыҕ кирі пас ӱчӱн
Пазыбыс сал саларбыс, сыннанъ..
Ах-хыс анынъ-мынынъ аразында
Чар алтынзар чӱгӱре халған,
Чар хастада, чалғыс азах чолда,
Аалзар иде ойлап париған.
Аалнынъ хорых парған кізілері
Кӧзенектенъ кӧрглеп турғаннар,
Хайзы, аалнынъ кистіндегілері,
Сиденнер ӱстӱне сыхханнар.
Хасхылар, пӱӱрлер чіли, изерзіп,
Таға сыға ра чӱгӱрткеннер,
Хулахтарында чил ле сығырызып,
Тайғазар иде килигеннер.
Чол аалзар айлан килген орында
Танып полбас сырай кӧрінген...
Чол хазында, наа тобырған отта,

Ханъаалығ хоор ат оттап чөрген.
Күн кір парған чир хызарыбызып,
Пулуттар отта көйглеп сыххан:
Хызыл знамялары чалбастанзып,
Хызыллар килигендег полған.
Олар килигеннер! Олох хараа
Сооларынанъ иртіп парғаннар...
Хысхыда хабар тараан ол араа:
„Ахтарны тооза хыр салғаннар.“
Ол Тодоктанъар пүүн, кип-чоох чіли,
Чоох тураданъ тураа кір-сыхча.
„Ол тик өлбеен, че, алып чіли,
Часка ӱчӱн өлген,“—сабланча.

КИП-ЧООХ

Тігіне, обааларны көрчезінъ ме, арғыс?
Мин олардanъ ӄип-чоох искем часхыда.
Сөс пиріп, пістінъ пурунғы алыптарыбыс
Ыырҷыларнанъ хабыстырлар чазыда.
Ыырҷызар кўгўрттіг пурғун чіли тўс парып,
Аттарын пір ле тохтада тартханнар,
Молат хылыстарын ай, кўнге сусталдырып,
Чох чон ыырҷыларын кисклеп сыхханнар.
Ханға харлығып таа, хылчанънадарға пирбин,
Ачын ыырҷыны хырғаннар уламох,
Харбазып өліп ле, тиріглерін тўзірбин,
Тохтап турғаннар хайди тутханниох.
Чарымы даа халза, сидік тее полза, турып,
Чааласханнар—тохтадар кўс чох полған,
Чонға хыныс, махачы, алып кўзі чинъіп,
Ыырҷылары унада сабыл парған.
Амды піс, ана ол алыптарнынъ төллері,
Олардanъох артых кўстіг полчабыс,
Ынағ харындас республикалар чирлерін
Ыырҷыларға хачан даа пылатпаспыс!

ТҮГЕНҷІ МЫЛТЫХ ТАБЫЗЫ

Хырда түгенҷі мылтых табызы тазылап,
Ханныҕ чаанынъ хазыр оды уза чіткенҷік,
Хап-хара пулут осхас тар түдүні тарап,
Хазырылған чир, изелген таҕ көрінгенҷік.
Ах өленъ оттыҕ чалбах хубанъхай чазыда
Ах парған ханға кизек чирлер хызарғаннар.
Айдас алыптарнынъ азахтары хыринда
Ачын японецтер-самурайлар чатханнар.
Пазында ис-сағыс чох Николай хан кирген
Пір улуҕ уят чон сырайынанъ чызылған.
Паровоз пезінде өртеділ өдірттірген
Пістінъ Лазо арғыс ўчўн өс тее алылған.
Соох пораан, чайғы чилге оттар даа хыймы раза
Сыбыраза чоохтасхан осхас полча анда:
„Советскай алыптар, ыырчыларнанъ хабыза,
Сөөктерін ун-талған ит салған мына мында!“
Чахсох амыр турчадар ам пістінъ странада!
Чарых амыр кўнде чылыҕ тан тартылча,
Чуллар хазында, чазы, хыра, тайғаларда
Чаалап алған амыр істенізі хайнапча!

Өлімі чох

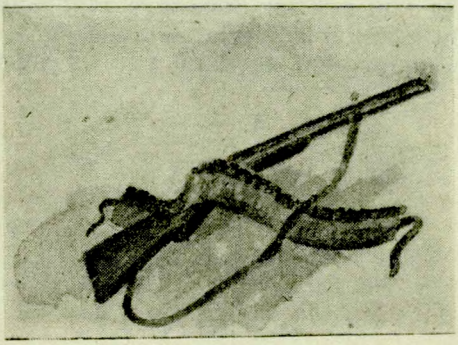
Харғалған чабал ыырчыларны
Унадып, ханын төге чат салған—
Ана ол хыныстығ чир-суғны
Өлім, хулданъ арачылап халған.
Хыра сыхтирға чайылчатхан.
Арығ суғда көрінче чаачы оол,
Күн алтында порчоланчатхан
Көк чазыда, тағларда чөрче ол.
Часхы күн чылиинанъ күлінче
Хас таңғада көйчеткен чарыхта,
Хынчанъ кööненъ ол көглепче
Хазыр түдүн сыхчатхан заводта.
Анда, істеністе, алып оол,
Анынъ сылтаанда ла тоғынылча.
Тооза нимеде чуртапча ол.
Анынъ өлімі пір дее чох полча!

ОРЫС ПОЛКТАРЫ

Атых кил кӱӱлеп аххан Россия суғларын
Чарларынанъ пӧзік кӧдірілбестер тееннер,
Манъат тірігліг хайхастығ орыс полктарын
Гитлерні чинъ полбастар тіп киртіндіргеннер.
Ачын, кӧйтік, кӱстіг полғаннар ыырчылары,
Он алты страна даа армиязы чинъелбеен—
Анзы ла сын полған, че аннанъ пасхалары—
Аринча тайма—мында пір ниме пілілбеен:
Советтер армиязы—азымахчаа хорғыс,
Пос чир-суғ ӱчӱн турысчаананъ кӱстіг полча,
Суғ, хыр, кииде чоғыл анина хабар сабыс,
„Талаалбас“ тимір пиктеглер дее унал халча.
Чалтанмас алыптар хырых пис чылда, майда,
Чалында кӧй турған Берлинге кірбееннер бе?!
Анда чи тӱгенчі пӧгістіг чаалазығда
Хырт фашисттерні хачанға даа чинъмееннер бе?!

ПОЛЫЫҒ

Пір колхоз анъчызы, адынанъ тўспин,
Ханныҕ чаа чылларында анънаан полған.
Чазы, таҕ, аҕас, өзеннер халдырбин,
Чап анънарны—ачын пўўрлерні ол хырған.
Хыр анъчы уҕаа көп пўўр ӧдір салған—
Ол арада хайда даа чох пол парҕаннар.
Хадарыҕда хорам чох полыбысхан—
Хой, інек, чылҕылар амыр чӧр сыхханнар.
Апсахха хайхастанъар чоохтазалар,
Оларҕа хаҷан даа піди нандырҷанъ:
„Хайраллап халған колхоз ани маллар
Хызыл армияҕа полысханым полҷанъ".



ОГЛАВЛЕНИЕЗІ

стр.

Часхы тузы 3
Ағбан суғ хазынанъ табыс 4
Октябрь 5
Ленин тіріг 6
Таныс нимес анъчы 7
Ленин хакастарны харах чазы талайдань сығар килген 11
Партияға сöс 13
Ынағданъар сарын 14
Хазынъ 15
Төреен чирім 16
Онъно 17
Ўўс 18
Кўскў 19
Пастағы кўгўрт 20
Хара суғ 21
Иртен пўкте 22
Ырах чол 23
Тағ харағады 24
Совхоз тиректері 25
Сымнар 26
Волга Донзар килібіскен 27
Кўўле, талай 28
Алтын 29
Тал тағ ўстўнде 30
Тіріг хулға 31
Хастар ööрлері 32
Иртенгі тубаннар 33
Піс аалзар парчабыс 34
Чазылар улуғ пиҷезі 35
Пастағы ас 36
Колхоз талайы 37
Таныхтыг чарых 38
Нанъмыр 39
Хара чир чызы 40
Алтын чулычах 41
Ах чулнынъ ыры 43

Чол 44
Тайға янъызы 45
Ах Ўўс оолғы 46
Тайға чінъісчізі 47
Харачхай 48
Амыр хараа 49
Учух пар, пічік 50
Суғ хазында киме турча 51
Часка ўчўн 52
Кип-чоох 58
Тўгенчі мылтых табызы 59
Ölімі чох 60
Орыс полктары 61
Полызығ 62

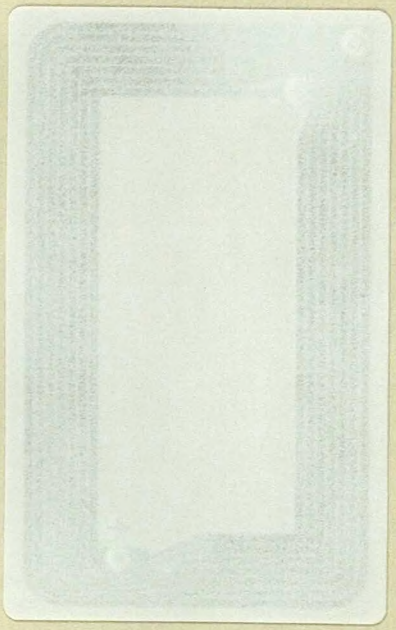
Иван Григорьевич Котюшев

НА БЕРЕГУ РЕКИ

Редактор *Н. Г. Доможаков*
Художественный редактор *А. П. Масленников.*
Технический редактор *Л. Ф. Ильина.*
Корректор *М. И. Табастлева.*

Подписано к печати 1 декабря 1956 г. 84×108 1/32. Печ. л. 4. Уч. изд. л. 2,2.
Тираж 1000 экз. АЧ225 Заказ 1369. Цена 1 р. 10 к.

Типография из-ва „Советская Хакасия", г. Абакан.



Паазы 1 сал. 10 ахча.

С 1 I 1961 года
Новая цена р -к 11